

חינוך מול הפעלה

עונש, פרס, ומשמעת – ולמה רק חינוך אמיתי משאיר רווח ביד

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פרק א – חינוך או הפעלה: ההבחנה שמשנה הכל

שתי הגדרות · הכלל שחוזר שלוש פעמים · סיפור: מאתיים פעמים "לא אפריע"

פרק ב – שלוש דרכי הפעלה: עונש, פרס ומשמעת

מועילות זמנית, מזיקות לטווח הרחוק · סוד ההתניה: הדובים הרוקדים · כשבכרה נקשרת לנזיפה

פרק ג – סיפור: חברת התהילים

"לא משתלם" · הניסוי עם הבנים · הניסוי עם הבנות · "זה בשביל היצר הרע"

פרק ד – הקפיץ שלא חוזר למקומו

"אדם נפעל כפי פעולותיו" · משל הרב דסלר · משל החפץ חיים

פרק ה – מהלכה למעשה

להפריד בזמן · מי מוותר למי · סיפור הארטיק · 70% חום, 30% חינוך

חינוך או הפעלה: ההבחנה שמשנה הכל

בפרק זה: שתי הגדרות בסיסיות שכל הורה חייב להכיר – "הפעלה" ו"חינוך"; הכלל שהרב חוזר עליו שלוש פעמים כדי שלא יישכח: אי אפשר בלי הפעלה, אבל הפעלה מזיקה לחינוך; המחיר הנורא של דור שמטפל רק בהפעלה; סיפור מטלטל על חייל שביקש לומר קדיש ועל הבחור שגילה שהכפייה בילדותו היא ששלחה אותו מהדת; וסיפור פתיחה נוסף על ילד שקיבל עונש של מאתיים שורות – ומה שהוא כתב בהפסקה, בלי שאיש ראה.

ההבחנה המרכזית בכל עולם החינוך, זו שממנה נגזר כמעט כל השאר, היא ההבחנה בין "הפעלה" לבין "חינוך". ההגדרה קצרה, אבל המשמעות שלה עצומה. **הפעלה** היא כל מה שאנחנו עושים כדי שהילד יתנהג כאן ועכשיו כמו שנראה לנו נכון. **חינוך** הוא כל מה שאנחנו משקיעים כדי שההתנהגות הטובה תישאר ותימשך גם בטווח הארוך, גם כשאיש לא מסתכל. במילים אחרות: חינוך הוא כל מה שגורם לכך שההתנהגות הטובה תהיה חלק מעולמו הפנימי של הילד. הילד **מפנים** אותה, קולט אותה פנימה, עד שהיא הופכת לחלק מרצונותיו ומשאיפותיו שלו, ולא רק לתגובה על לחץ חיצוני.

שתי הגדרות שכל הורה חייב להכיר

החלק הקשה והמכאיב ביותר במערכת היחסים שבין הפעלה לחינוך הוא עובדה אחת, פשוטה ואכזרית: **הפעלה מזיקה לחינוך**. זו הנקודה המרכזית שצריך להכיר אותה היטב, עד שהיא נחרטת בלב.

ועם זאת, אי אפשר בלי הפעלה. אין מנוס ממנה. המערכת השלמה של חינוך ילדים בנויה על הפעלה שמקלקלת מעט – מקלקלת בשיקול של הטווח הארוך. ורק אחרי שההפעלה מוצתה, אחרי שהיא עשתה את שלה, מגיע השלב של החינוך האמיתי. תפקידו של החינוך כפול: גם לתקן את נזקי ההפעלה, וגם להישאר בסוף איזשהו רווח חינוכי אמיתי ביד.

הכלל שחוזר שלוש פעמים

אי אפשר בלי הפעלה. אי אפשר בלי הפעלה. ופעם שלישית: בלתי אפשרי בלי הפעלה. אבל הפעלה מזיקה לחינוך. זהו הכלל היסודי ביותר, וכדאי לזכור אותו בשלוש הפעמים שהוא נאמר – כי הוא נשכח בקלות מרובה ביום-יום העמוס של כל בית.

אם, חלילה, אנחנו עוסקים רק בהפעלה ולא בחינוך – וזו הבעיה הנפוצה ביותר כיום – אז לא רק שלא הועלנו לילד, אלא שהזקנו לו. זה נשמע חריף, אבל זו המציאות בשטח. יש עדות קשה, מצמררת ממש, לגודל הבעיה: לעיתים קרובות יותר קל להחזיר בתשובה חילוני מאשר להחזיר בתשובה חוזר בתשובה שגדל בבית חרדי ונשר ממנו. הסיבה אינה שגיאות חינוכיות דרמטיות, ואינה מחסור בידע פסיכולוגי. הסיבה, ברוב המקרים, היא אחת: השקעה מסיבית של שנים בהפעלה בלבד, בלי חינוך.

זהו אחד הניסיונות הקשים שהקדוש ברוך הוא מציב לפנינו בדור הזה: דור חיצוני, טכנוקרטי, שמחפש תוצאות ולא מאמצים. הקדוש ברוך הוא, לעומת זאת, מבקש דווקא את ההשקעה, את המאמץ, את ההתקדמות. אילו רצה תוצאות מושלמות בלבד, יכול היה לברוא את כולנו מלאכים. מה שהוא מבקש מאיתנו זה השם הטוב של המשפחה, הילד ה"מקסים", ההתפעלות של השכנים – ואפילו ההרגשה הטובה שלנו כשילד מתפקד יפה, בלי לבדוק מדוע. וכאן טמונה הסכנה: יתכן שדווקא העובדה שהוא מתפקד טוב עכשיו היא הסימן לכך שבעתיד יקרה ההפך הגמור. כי אם התפקוד הטוב שלו כיום נובע רק מהפעלה – מכפייה, מלחץ – יש סיכוי רב שביום שבו הוא ישתחרר מהכפייה, לא רק שלא ימשיך בקו הזה, אלא ינקוט בקו ההפוך ממש.

"אני מריח את הסידורים, אני נחנק"

בשירות מילואים, הגיע פעם הרב למחנה צבאי נידח. חייל אחד ניגש אליו בריצה: "סליחה, התפללת מנחה?" "כן", ענה הרב, וראה שפניו של החייל נפלו. "מה קרה?" שאל. התברר שזה יום השנה הראשון לפטירת אמו, והוא, למרות שלא היה דתי, רצה מאוד להגיד קדיש. "אין בעיה", הרגיע אותו הרב, "אצטרף למניין." "אבל יש לנו עוד בעיה", המשיך החייל בדאגה. "המניין כאן מצומצם ביותר, ויש אחד שלא מוכן להצטרף – כל שאר החילוניים בבסיס הצטרפו, רק הוא מסרב."

הרב ניגש לקרון ששימש כבית כנסת ארעי, וראה חמישה חיילים מנסים לשכנע את אותו סרבן. אחד מהם, בציניות, אמר: "בטח אמא שלו אכלה חזיר כל חייה, אחרת לא יכול להיות בן אדם כזה רשע." הרב הביט בבחור המותקף, וראה שהלחץ החברתי עליו כבד, וניכר עליו שהוא סובל באמת. מישהו העיר: "בטח קיבל חינוך חילוני קיצוני." הרב הגיב: "דווקא נראה לי שהוא קיבל חינוך חרדי." הבחור הסתובב בבת אחת: "מה אמרת?" "בדיוק מה ששמעת", חזר הרב. "מי אמר לך?" "ההתנהגות שלך."

הבחור ביקש לדבר עם הרב בצד. "אתה אומר שקיבלתי חינוך חרדי?" "כן, גדלת בבית חרדי", אמר הרב. "אתה עושה לי טוב על הלב", השיב הבחור בהתרגשות. "עד היום חשבתי שאני פסיכי. אם אתה מצליח לזהות שזה קשור לחינוך שלי, אולי הבעיה לא בי." וסיפר: אביו, שראה עצמו רב חשוב, לימד אותו להתפלל כשהיה ילד קטן. "הייתי יושב לידו. כל פעם שהרמתי עיניים מהסידור, קיבלתי צביטה. כל פעם שזזתי מהתפילה, קיבלתי משהו. החברים שלי כבר לעגו לי – כי אף הורה אחר לא היה שם לב, רק אצלי זה היה ככה, כפוי." כשעזב הבחור את הבית, בגיל שבו יצא לרשות עצמו, אמר לאביו: "כל החיים שלך התפללת שאני אהיה כמוך – הנה נכשלת. התפילה היחידה שהתפללתי בחיים היה שאני אשתחרר מהתפילה, סוף סוף. והיא התקבלה." והוסיף לרב: "אני מגיע למצב שאני לא יכול להיכנס לבית כנסת. אני מריח את הסידורים ומקבל בחילה. אני נחנק."

זהו בדיוק הנוסח החרפי ביותר של אותה תופעה: יש לנו ילד שהיה מתחיל להקיא ממש למראה דף גמרא, בגלל שאביו "לא היה מספיק לו" – התעללות ממוסדת, עד שאף שילם למישהו באופן אישי כדי לגדל אותו במקומו. זו בעיה שמחריפה את עצמה: אם מפעילים ילד, ואחר כך לא מעודדים אותו, לא נותנים לו הרגשה טובה שכיף לו עם עצמו – ההפעלה מועילה רק לזמן קצר, שוב נסוגה, וחייבים להפעיל שוב, יותר ויותר, עד שהבעיה רק מחריפה.

שלוש מאות פעמים בהפסקה, בלי שאיש ראה

ילד חוזר מהחדר מחייך. אמו רואה אותו כך – ומיד נכנסת ללחץ. ילד "נורמלי" חוזר מהחדר עצבני ומריר, זורק את התיק ומתלונן. אבל ילד מחייך? זה חשוד. בלב פועם היא שואלת אותו: "מה קרה? למה אתה מחייך?" אולי היא עוד מקווה שהרבי שכח לתת לו עונש היום. הוא עונה: "לא, קיבלתי עונש." המתח מתגבר: "אז למה אתה מחייך?" והוא משיב בגאווה: "כי סידרתי את הרבי." מה זאת אומרת, סידרת אותו? "הרבי אמר לי לכתוב מאתיים פעמים 'אני לא אפריע בשיעור'." כתבתי. אבל בהפסקה כתבתי שלוש מאות פעמים: 'אני כן אפריע בשיעור'."

אפשר לצחוק על הנאיביות של הילד, אבל האמת היא שהנאיביות שלנו, המבוגרים, חמורה הרבה יותר. מי מעלה בדעתו שיש ילד בריא בנפשו, בעולם, שכשהוא כותב "אני לא אפריע בשיעור" מאתיים פעמים – זה משפיע עליו שלא **ירצה** להפריע? הכי הרבה, זה משפיע עליו שלא ייתפס בפעם הבאה. ואם אין לו אומץ לעשות זאת – הבעיה לא נפתרת. ככל שעוברות השנים, הצורך שלו להפריע רק גדל.

אחת העובדות הקשות ביותר היא שבמוסדות חינוך רבים מטילים עונשים בשפע – עד כדי כך שזה נראה כמעט כמו חלק מהבילוי של המבוגרים. והילדים גדלים יותר ויותר בלתי ממושמעים. לא **למרות** העונשים – אלא **בגלל** העונשים, בגלל הסגנון התוקפני. כי כל עונש מעורר אצל הילד מרי והתנגדות פנימית. אם מענישים ילד על כך שלא בירך, הרחקנו אותו עוד יותר מהרצון לברך, גם אם עכשיו, בלחץ העונש, הוא נכנע ומברך.

שלוש דרכי הפעלה: עונש, פרס ומשמעת

בפרק זה: שלוש הקטגוריות של הפעלה – עונש, פרס ומשמעת – ולמה כל אחת מהן מועילה לטווח המיידי ומזיקה לטווח הרחוק; מושג ה"התניה" והמחשתו במשל הדובים הרוקדים של הצוענים; ומה קורה בנפשו של ילד שברכתו מלווה תמיד בנזיפה.

מועילות זמנית, מזיקות לטווח הרחוק

המושג "הפעלה" כולל מגוון אינסופי של פעולות, אבל אפשר לחלק אותן לשלוש קטגוריות מרכזיות. בקצה אחד של הסקלה עומד **העונש**: מענישים את הילד כשהוא לא בסדר. בקצה הנגדי, ההפוך לגמרי, עומד **הפרס**: נותנים לו "שוחד" או "משכורת" כדי שיתנהג בסדר. ובאמצע נמצאת **המשמעת**. כל אחד משלושת התחומים הללו מועיל לטווח המיידי – ומזיק לטווח הארוך.

גם משמעת, שהיא בוודאי פחות בעייתית מעונש, וגם בית נורמלי ובריא צריך להיות מבוסס עליה, עלולה להזיק אם היא הופכת לתחליף לחינוך. משמעת אינה צריכה להיות זעקות וצרחות – אלה הם עונש, לא משמעת. ולמעשה, כל פעם שאנחנו גורמים לילד אי-נעימות, גם אם רק בפרצוף כועס או בשתיקה נפגעת, זהו עונש. עונש מועיל, אם בכלל, כשהוא חד-פעמי. אצלנו, כשהוא הופך ל"לחם חוק" יומיומי, הוא כבר לא מועיל אפילו לטווח המיידי. אבל גם כשהוא כן מרסן מעט את ההתנהגות בטווח הקרוב, הוא מחזק את הכוחות השליליים בטווח הרחוק.

סוד ההתניה: הדובים הרוקדים של הצוענים

למה בעצם משמעת ועונש פועלים כך, נגד עצמם? כדי להבין זאת צריך להכיר מושג יסודי, שמקורו קדום אך שמו מודרני: **התניה**. התניה פירושה יצירת "תנאי" מלאכותי: לוקחים שתי תופעות שאין ביניהן שום קשר פנימי אמיתי, שום קשר של סיבה ותוצאה, ומתזמנים אותן להופיע תמיד יחד. אחרי תקופה, לא בבת אחת, בנפש האדם התופעות הללו נתפסות כאילו אחת קשורה בשנייה.

הדובים שלא באמת רקדו

במאה השמונה-עשרה בפולין הייתה זו אחת הפרנסות המעניינות של הצוענים: לקחת דוב ענק, קשור בשלשלאות, ולהוליכו למנגינת חליל. הדוב היה מקפץ לצלילי המוזיקה, "רוקד" כביכול, ועוברים ושבים היו זורקים פרוטות למרקידי הדובים. השאלה שצריכה להעניין אותנו כמחנכים היא: איך בדיוק הצליחו להפנים בלב הדוב את "אהבת המוזיקה"?

התשובה: הדובים כלל לא רקדו. זו הייתה אשליה אופטית. את הגורים היו סוגרים במכלאות שקרקעיתן חמה ולוחשת, והם היו סובלים מכאב נורא ברגליים, מקפצים כל הזמן רק כדי לא לעמוד על מקום אחד מרוב הכאב. ובמקביל היו משמיעים להם, שוב ושוב, אותה מנגינה. עשרות פעמים. במשך שנים, בנפשו של הדוב, המנגינה נתפסה כקשורה בכאב – אף על פי שאין שום קשר אמיתי בין מוזיקה לכאב. זו התניה.

כשברכה נקשרת לנזיפה

עכשיו נחזור לילדים שלנו. אם כל פעם שהילד לא רוצה לברך – אולי משום שקשה לו טבעית לעצור ולהתרכז – אנחנו נוזפות בו, צועקות, מענישות אותו, עד שבסוף הוא מברך, קרה כאן משהו נורא: הוספנו קושי על גבי הקושי הטבעי שהיה לו ממילא. אם לאורך תקופה ארוכה כל ברכה שלו מלווה בנזיפה ובגערה, אז בנפשו הנעימות שיש בנזיפה – ואכן יש תגובה נפשית לכל גירוי, גם שלילי – מתחברת אל הברכה עצמה. מעכשיו, כל פעם שהוא מברך, הוא מרגיש מועקה מסוימת, בלי שהוא מבין את שורשה. וקשה מאוד לתקן זאת בגיל מבוגר, כי קשה לזהות את כל ההתניות השליליות שנוצרו בגיל הרך.

וזה בדיוק מעגל הקסמים האכזרי: הילד שלנו תמיד יעורר בעיות באותם תחומים שמטבעו קשה לו יותר – יש ילד שקשה לו יותר לקום בבוקר, ילד שקשה לו יותר ללכת לישון, ילד שקשה לו יותר לברך או להתפלל. וכיוון שאנחנו, ברוב המקרים, מתעוררים לטפל בחינוך רק כשיש בעיה – "אז הילד שלי לא מברך כי קשה לו, אני צועקת עליו עוד פעם ועוד פעם" – אנחנו מוסיפים קושי והתנגדות בדיוק באותו תחום שכבר קשה לו מטבעו. וכעבור שנים, כשהוא בן עשרים ופתאום מפסיק להתפלל, אנחנו תמהים: "מה קרה? מה קרה?" האמת הכאובה היא שהייתה כאן השקעה חינוכית מתמדת שגרמה בדיוק לכך.

סיפור חברת התהילים: בין "משתלם" ל"לשמה"

בפרק זה: סיפור מלא ומפורט על זוג מחנכים שהקימו "חברת תהילים" לילדי הקהילה – ומה שקרה כשהם, בשני ניסויים נפרדים, ביקשו לברר מה באמת מניע את הילדים לבוא. הבדל מפתיע בין הבנים לבנות, וסוד שהרב גילה במקרה כשעבר ליד החדר.

"לא משתלם"

לפני שנים רבות, בקהילה מסוימת, זוג מחנכים – הוא מלמד בחדר, היא מלמדת בבית יעקב – החליטו להקים ארגון תהילים לילדי הקהילה. מדי שבת, אחר הצהריים, היו הילדים מתאספים ואומרים תהילים לעילוי נשמת קרוב שנפטר, ובתמורה מקבלים איזה פרס קטן, כל אחד לפי מושגיו: קרמבו, לפעמים גם הגרלה חודשית.

הילד שגילה שזה "לא משתלם"

אחד המחנכים סיפר: היה בכיתתו ילד שהיה בין המתמידים ביותר בחברת התהילים – ופתאום, שלוש-ארבע שבתות ברציפות, הוא הפסיק לבוא. בהפסקה, המחנך ניגש אליו: "תגיד, חמוד, למה הפסקת לבוא לתהילים?" הילד ענה בפשטות ילדית: "כי זה לא משתלם." המחנך תמה: "מה זאת אומרת, לא משתלם?" והילד סיפר שהיה אצל דודים בבני ברק, וגילה שם ש"מרכז התורה" מסתפק בשלושת רבעי שעה של תהילים – ולא שעה שלמה כמו אצלם – ואז מקבלים **גם** קרמבו **וגם** תמונה של רבי מפורסם, ויש להם הגרלה כל חודש, ולא רק אחת לשלושה חודשים. "אז זה לא משתלם", סיכם הילד את החשבון בפשטות מזעזעת.

הניסוי: מה באמת כתבו הילדים

המחנך, אחרי שהתעשת מהזעזוע הראשוני, אמר לילד: "חוץ מהפרסים, יש גם מצווה, נכון?" הילד הודה בפה מלא, אך בקול חלוש. המחנך החליט לבדוק את הדבר לעומק, לא רק אצל ילד אחד. הוא נכנס לכיתה, סיפר שיש "ילד אחד" שלא רוצה לבוא לתהילים, וביקש מכל תלמיד לכתוב לו מכתב אישי, לשכנע אותו לחזור. את התוצאה הוא לא שכת.

מתוך יותר מעשרים תלמידים בכיתה, רק שלושה הזכירו בכלל שיש מצווה באמירת תהילים – ומתוכם שניים רשמו זאת רק בסוף רשימת הנימוקים, אחרי שכל שאר הנימוקים כבר "נגמרו". מי שמכיר את עולמם של ילדים יודע: ילד תמיד כותב מהכבד אל הקל, לא ההפך. בהתחלה הוא כותב את הנימוק המשכנע ביותר, ורק

אחר כך נזכר בתוספות. הנימוק המשכנע ביותר, שכמעט כולם חזרו עליו, היה פשוט: פרס. ילד אחד אפילו כתב שכיוון שהוא הולך לתהילים, הוא פטור מלהוריד את הכלים מהשולחן באותה שבת.

הניסוי עם הבנות

המחנך, בפנים נפולות, ביקש מרעייתו – המורה בבית יעקב – לבצע בדיוק את אותו ניסוי בכיתה, מבלי לגלות לה מראש את התוצאות אצל הבנים. וכשהתוצאות חזרו, המחנך עצמו הופתע. מתוך פחות מעשרים בנות, שני שלישי מהן **לא הזכירו כלל** את הפרס, או הזכירו אותו רק בסוף הרשימה. רוב הבנות כתבו: "אנחנו נהיות יותר טובות כשאנחנו אומרות תהילים", ושהתהילים "עושה חולים בריאים" ונותן הרגשה טובה.

"זה בשביל היצר הרע"

הצעקה שהצמיתה אותי במקומי

את הסוד לכך גילה הרב במקרה, כמה שבתות לאחר מכן. הוא עבר ליד החדר שבו התקיימה פעולת התהילים של הבנות, ופתאום שמע קריאה שהצמיתה אותו במקומו: "ילדים, מה יש לנו בשקית?!" הוא עצר, מרותק. שמע רצף של קריאות התלהבות – קרמבו חום. אבל את החלק שנחרת בזיכרונו הוא שמע רק אחר כך: המחנכת חתמה כל פעולה במשפט אחד, שהוא, כדבריו, "פנינה חינוכית ולא הפעלתית". היא נתנה את הפרסים – לא בעצמה, אלא באמצעות אחת הילדות הגדולות שחילקה אותם – ואמרה בחיוך: "זה בשביל היצר הרע." ואז הוסיפה: "בנות, עכשיו אתן יוצאות מכאן בראש מורם. כל אחת מכן צריכה לדעת: עכשיו אני יותר טובה. אמרתי שעה תהילים, אני אדם יותר טוב. אני רוצה שתרגישו את זה." זה חינוך, לא הפעלה.

גם הוא וגם היא נזקקו לפרסים – בלעדיהם, הילדים לא היו באים כלל. וגם אחרי שהילדות כבר נהנו מהרגשה הטובה, אילו הופסקו הפרסים לגמרי, רוב הבנות היו מפסיקות לבוא. שהרי הקושי הגדול ביותר בחינוך הוא שלילד אין מודעות טבעית להנאה רוחנית. הנאה גשמית – גלידה, קרמבו – היא מוחשית, נראית לעין, נחוות מיד. הנאה רוחנית, לעומתה, עדינה, ברקע, לא מוחשית. אבל המחנכת ידעה לגשר על הפער הזה: היא לא הסתפקה בפרס, אלא חתמה כל מפגש במשפט קצר שממקד את תשומת הלב על ההרגשה הטובה עצמה, על ה"אני יותר טוב". זו הייתה ההשקעה החינוכית האמיתית, מעבר להפעלה.

הקפיץ שלא חוזר למקומו: סוד ההפנמה

בפרק זה: הכלל היסודי של ספר החינוך – "אדם נפעל כפי פעולותיו" – והשאלה שהוא מעורר: אם כן, למה בכלל צריך לדבר על חינוך? התשובה במשלו של הרב אליהו דסלר על הקפיץ, ובמשלו של החפץ חיים על האסירים שיצאו מהכלא גרועים משנכנסו אליו.

"אדם נפעל כפי פעולותיו"

כל יסוד החינוך בנוי, לכאורה, על עיקרון אחד שידוע כבר דורות רבים, ולא נס ליחו: **האדם נפעל כפי פעולותיו**, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. כך כותב ספר החינוך במצוות קרבן פסח. כלומר: כשאדם עושה מעשה טוב, הכוח הנפשי שגרם לו לעשות אותו מתחזק ומשתכלל. כשאני נותן צדקה, כוח הנתינה שבי מתחזק. כשאני מתפלל, כוח התפילה שבי מתחזק.

זה אחד היסודות שמסבירים, ברמת הפשט, למה התורה כולה מעשית. היו באומות העולם פילוסופים שהטיפו חוכמות מוסריות נפלאות – ויחד עם זאת דם אדם נטף משפתותיהם. אדם לא נהיה טוב כשמוחו חושב על זה כרעיון מנותק. כשהוא **עושה** את הטוב, הטוב נטמע בו, והוא באמת נהיה איש יותר טוב.

על פי ספר החינוך, מצוות קרבן פסח – "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות"

ולפי הכלל הזה עולה שאלה מטרידה: אם כן, מספיקה הפעלה גרידא. אנחנו מפעילים את הילדים, הם עושים, "ואחרי הפעולות נמשכים הלבבות" – והמערכת אמורה לעבוד מעצמה. למה בכלל צריך לדבר על חינוך? השאלה הזו אינה חדשה, ובדורות שונים השיבו עליה בדימויים שונים.

משל הרב דסלר: הקפיץ

הרב אליהו דסלר זצ"ל היה מדבר תמיד על משל הקפיץ. יש קפיץ, ואני רוצה להטות אותו לכיוון מסוים. אם אני רק לוחץ, לוחץ, לוחץ – בלי לסלק את ההתנגדות הפנימית – יש לי אשליה שאני מתקדם. אבל למעשה, אני רק צובר כוח, אנרגיה כבושה, שביום שהיא תשתחרר, הקפיץ לא יחזור למקום שממנו התחיל, אלא ינזק לכיוון הנגדי לגמרי.

זהו בדיוק מה שקורה כשאני כופה על ילדי, נניח, לצעוד כל יום, בלי שירצה בכך. בעולם הפיזי, גופו יתפתח, השרירים יתחזקו – התוצאה הגשמית תקרה מוכרחת, גם בלי רצונו. אבל על נפשו אין לי שליטה. הוא בן חורין. ואם אני מכריח אותו לעשות דבר שהוא לא רוצה בו, לא זו בלבד שהוא לא ירצה בכך עם הזמן – ההתנגדות הפנימית שלו רק מתגברת והולכת. רק העידוד והתמיכה, שגורמים לילד להתחיל לרצות מבפנים, משחררים את הלחץ הזה ומאפשרים לקפיץ להתקדם באמת לכיוון הנכון. זוהי ההפנמה: הרצון להכניס את הדברים פנימה, לא רק לבצע אותם כלפי חוץ.

משל החפץ חיים: האסירים שיצאו גרועים משנכנסו

הטירה שהייתה בית כלא

הרב דסלר, בנסיעה עם תלמידיו ברכבת מלונדון לעיר אחרת, עברו ליד יער חרוש וטירה עתיקה. "אתם יודעים מה יש בבניין הזה?" שאל את תלמידיו. "גרים כאן אנשים שחיים ממש כמו שכתוב במשנה באבות: 'פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה' – יש כאלה חמש שנים, עשר שנים, חמש-עשרה שנה. ולכאורה, לפי הכלל 'אדם נפעל כפי פעולותיו', אחרי כל כך הרבה שנים של חיי צער והסתפקות, הם היו צריכים לצאת קדושים ופרושים. אבל מתברר שהם יוצאים מנוולים יותר גרועים ממה שהיו כשנכנסו. איך זה יכול להיות?" והתשובה: זהו בית כלא פלילי. עשירים פליליים חיו שם, כפויים, בחיי צער.

התשובה, בנוסח החפץ חיים, היא בדיוק אותו כלל: "אדם נפעל כפי פעולותיו" – **אם הוא רוצה**. אבל אם הוא לא רוצה, נהיה בדיוק ההפך. אסיר שישב עשר שנים בבית הסוהר, והוכרח להתנהג ביושר כי לא הייתה לו הזדמנות לגנוב, והוכרח להסתפק במועט כי לא הייתה לו ברירה – למה כשהוא יוצא לחופשי הוא הופך לפושע גרוע יותר ממה שהיה בכניסתו? כי כל אותן שנים לא בנה מבפנים שום רצון להתנהג כך. הקפיץ רק נדחק. וברגע שהשתחרר – זינק לכיוון ההפוך, בעוצמה גדולה יותר מכפי שהתחיל.

מי ששואלת: "למה זה לא מספיק שאני מכריחה את הילדים שלי להתפלל ולברך?" צריכה לשאול את עצמה קודם: למה אסיר שישב עשר שנים והוכרח להתנהג באופן ישר, יוצא בסופו של דבר פושע גרוע יותר מכפי שנכנס?

מהלכה למעשה: איך בונים רוח חינוכי אמיתי

בפרק זה: ארבעה כללים מעשיים ליישום כל מה שנאמר עד כה: להפריד בזמן בין הפעלה לעידוד; מי צריכה לוותר למי; סיפור אישי על ארטיק שהילד לא אכל – ומה שנשאר בליבו ממנו; והנוסחה המסכמת: שבעים אחוז חום ואהבה, ושלושים אחוז חינוך.

להפריד בזמן בין הפעלה לעידוד

עיקר החינוך הוא לתפוס את הילד **כשהוא בסדר** ולהראות לו את זה – לא לתפוס אותו כשהוא לא בסדר. יש הורים שהופכים את החינוך למערך בילוש: מצלמות נסתרות, אוזן קשבת לכל טעות. אם כבר יש לכם "מערכת" כזאת, השתמשו בה כדי לתפוס את הילד כשהוא כן בסדר, לא רק כשהוא נכשל.

וכלל טכני חשוב: אין לחבר בזמן בין הפעלה לעידוד. אם קיבלתי את הילדה לעשות משהו בלחץ, בכעס, במרירות, אסור לנסות "מיד" לעודד אותה על אותו מעשה עצמו – היא עוד כועסת, מרירה, ולא תרצה לשמוע. יש להמתין עד שהמרירות והכעס נרגעים במידה רבה, ורק אז לחבר את ההתנהגות הטובה להרגשה טובה. לפעמים זה יומיים אחר כך, לפעמים רק שתי דקות. העיקר: לא ליצור התניה בין ניסיון העידוד לבין ההפעלה שקדמה לו.

מי מוותר למי

אחת ההרגלים הקבועים אצל הורים עייפים היא לדרוש מהילד הגדול יותר לוותר לקטן ממנו – "את כבר גדולה, את יכולה לוותר" – רק כי אין להורה כוח להתעסק עם הבעיה לעומק. זהו אבסורד: מדוע ילדה בת שבע צריכה לוותר לילדה בת חמש, רק בגלל שלאמא אין כוח? זה לא הוגן, וזה לימוד עוול מתמיד. הכלל הנכון הוא הפוך: אם רוצים לחנך באמת לוותר, שהקטנה תוותר לגדולה. ואם הגדולה תרגיש בכך אי-נעימות מסוימת ותוותר גם היא – מצוין, אבל מתוך רצון פנימי, לא מתוך לחץ שלנו.

"זה יותר כיף מלאכול ארטיק"

הרב מספר: הגענו לשכונתנו, ליד חנות מכולת, ואמרתי לבני שאקנה לו ארטיק. הוא ביקש שאשאיר את דלת האוטו פתוחה. שאלתי למה. הוא הצביע על ילד שיושב ליד החנות ואמר: "לא קונים לו ארטיק, ולא נעים לי לאכול כשהוא מסתכל". שאלתי אותו, כמו במעין ניסוי סקרנות: "מה דעתך – שאתן לו את הארטיק שלך?" הוא היסס, אבל הסכים. "תסתכל איך הוא שמח, ותחשוב מה זה עושה לך", אמרתי לו. הוא חזר לאוטו ואמר: "אבא, זה באמת כיף". "יותר כיף מלאכול ארטיק?" שאלתי. "אני לא יודע", השיב.

כעבור חצי שעה, בבית, שאלתי אותו שוב: "אתה זוכר את הארטיק שנתת מקודם? אילו היית אוכל אותו עכשיו, היה נשאר לך ממנו משהו?" הוא לא הבין. "היית נהנה רגע, וזה נגמר", הסברתי. "אבל עכשיו, כשאתה עוצם עיניים וחושב על זה שנתת לו – זה עושה לך כיף?" "כן", ענה. "אז זה יותר כיף לתת ארטיק מלאכול אותו, נכון?" "כן. לא תמיד", השיב בכנות ילדית. וזה בדיוק העניין: הוא כבר מתחיל להשתכנע, אבל עדיין הולך "להחמיץ" את זה ברוב הפעמים – כמונו כולנו, שמתוך הרגל לא מנסים אפילו לומר לעצמנו את המילים האלה.

70% חום, 30% חינוך

אפשר לתת עשרים הרצאות, חמישים הרצאות, על פרטי פרטים ודוגמאות – אבל הסוד המרכזי אחד הוא: שבעים אחוז מן היום צריכים להיות חום ואהבה פשוטים, בלי שום קשר להתנהגות טובה או רעה. בשארית הזמן, יש להשתדל להשיג שלושה דברים: פעם אחת ביום, או אחת ליומיים, לגרום לילד הרגשה טובה בגלל התנהגות טובה שלו – זהו עידוד אמיתי. לתת לו, בנוסף, תחושה של הנאה רוחנית ממש – מודעות לכך שיש כיף להיות בסדר, כיף להרגיש טוב עם עצמך. וכל זאת, מבלי לחבר את זה להפעלה, ומבלי להצטמצם רק בה.

הסוד העיקרי של החינוך הוא ההרגשה הטובה שיש לילד. התחושה "אני טוב, אני בסדר, אני חיובי". אם אנחנו לא עושים את זה – אנחנו מקלקלים בידיים את מה שהקדוש ברוך הוא הפקיד בידינו. אבל אם נצליח, ולו במעט, נזכה לגדל ילדים שלא רק "מתנהגים יפה" בזמן שאנחנו רואים, אלא **רוצים** להתנהג יפה גם כשאיש לא מסתכל. וזוהי, בסופו של דבר, המשימה היחידה שהקדוש ברוך הוא הציב לפנינו כהורים: לגדל בנים ובנות מתקדמים, בני עלייה.

מקורות ומראי מקומות

1. ספר החינוך, מצוות קרבן פסח – "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות".
2. משל הדובים הרוקדים כהמחשה למושג ה"התניה" – מסורת המחשבה של ישיבת נוברדוק.
3. משל הקפיץ – מובא בשם הרב אליהו דסלר זצ"ל.
4. משל האסירים שיצאו מבית הכלא מושחתים יותר משנכנסו – מסופר בשם החפץ חיים זצ"ל.
5. הסיפורים האישיים בספר זה מובאים מפי הרב יחיאל יעקובזון, מתוך סדרת השיעורים "חינוך ילדים".

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐